
**ORTA MƏKTƏBDƏ SƏKKİZİNCİ SİNİFİN KİMYA KURSUNDA
LABORATORİYA TƏCRÜBƏLƏRİ VƏ PRAKTİK İŞLƏRİN
PROBLEMLİ TƏLİM METODU İLƏ APARILMASI**

A.C.Quliyev, M.Ə.Ərtilova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Hazırda Respublikamızın orta ümumtəhsil məktəblərində kimya təhsilinin qarşısında qoyulan əsas vəzifə yalnız şagirdlərin fənnə dair ənənəvi bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrini deyil, həm də onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmalarını təmin etməkdir. Bütün bunlara təlim prosesinin və şagirdlərin təlim fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi ilə nail olmaq mümkündür. Bu o deməkdir ki, şagird müstəqil olaraq faktiki materialı analiz edir, müqayisə və ümümləşdirmə aparır, əvvəl malik olduğu biliklərdən istifadə etməklə kimyəvi proseslər və hadisələrə dair yeni bilik olur.

Şagirdlərin özlərinin aktiv dərk etmə fəallıqları olmadan təlimdə yüksək nəticəyə nail olmaq mümkün deyil. Kimya müəllimi yalnız şagirdlərə bilik verən deyil, həm də onların dərk etmə fəallıqlarının təşkilatçısı olmalıdır. Kimya tədrisi prosesində şagirdlərin dərk etmə və yaradıcı fəaliyyətlərinin, həmçinin tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişafına müxtəlif növ təlim texnologiyalarından istifadə etməklə nail olmaq olar. Hazırda orta məktəbdə kimyanın tədrisində problemlə təlim, interaktiv təlim, kompyuter texnologiyaları və s. geniş tətbiq olunur. Kimyanın tədrisində tətbiq olunan təlim texnologiyalarının hər birinin məqsədi təlim prosesini və şagirdlərin təlim fəaliyyətini aktivləşdirməkdir.

Məqalədə orta məktəbdə 8-ci sinifin kimya kursunda laboratoriya təcrübələri və praktik işlərin problemlə təlim texnologiyası ilə aparılmasına dair metodik işləmə verilir. Kimya elmi maddələrin xassələrinin onların quruluşundan asılılığı ideyasına əsaslandığı üçün onun öyrənilməsində problemlə təlim metodlarından istifadə etmək üçün geniş imkanlar mövcuddur. Buna görə də kimya dərslərində şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətini aktivləşdirmək məqsədilə müasir təlim texnologiyalarından biri olan problemlə təlim texnologiyasından geniş istifadə olunur.

Problemlə təlim metodu pedaqoj prosesin elə təşkilidir ki, müəllim sistemli olaraq şagirdləri onlar üçün yeni olan problemin həllinə qoşur. Problemlə təlim inkişafetdirici təlimdir. Müəllim kimya dərslərində problem suallar qoymaqla şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətini aktivləşdirən şərait yaradır. Problemlə təlim şagirdlərin aktivliyinin və tədqiqatçılığının olmasını tələb edən metoddur. Bu metodla aparılan dərslərdə şagirdlər yeni materialın izahını hazır almırlar, onun üzərində müstəqil işləyirlər.

8-ci sinfin kimya kursunda şagirdlərin malik ola biləcəyi bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmi kimyadan dövlət proqramı ilə müəyyən olunmuşdur. Belə ki, kimya fənninə dair biliklərə kimyəvi anlayışlar, nəzəriyyələr, qanunlar, hesablama məsələlərin həllinə dair müxtəlif qaydalar və müəyyən materialın öyrənilməsi aiddir.

8-ci sinifdə kimya kursunun öyrənilməsi prosesində şagirdlər aşağıdakı mühüm bacarıqlara malik olurlar:

- * biliyi tətbiq etmək bacarığı;
- * kimya məsələlərini həll etmək bacarığı;
- * kimya eksperimentinin müxtəlif növlərinə dair təcrübələri aparmaq bacarığı.

Şagirdlər laboratoriya və praktik işlərin aparılması prosesində xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirirlər. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- * müşahidə və müqayisə etmək;
- * kimya eksperimentinin nəticələrini yazılı və ya şifahi təsvir etmək;
- * ümümləşdirmə aparmaq və müvafiq nəticə çıxarmaq.

Kimya eksperimental elmdir. Buna görə də kimya tədrisinin əsasında bilik mənbəyi, biliyə nəzarət, fərziyələrin təsdiqi və ya irəli sürülməsi, biliyin möhkəmləndirilməsi və s. əsasında kimya eksperimenti dayanır.

Məktəb kimya eksperimenti təlimin əsas məqsədinə nail olmaq üçün didaktik vasitədir. Yalnız eksperiment və nəzəriyyənin sıx qarşılıqlı əlaqəsində şagirdlərin kimyadan yüksək keyfiyyətli bilik almalarına, onların hərtərəfli inkişafına nail olmaq olar. Kimya dərslərində sistemativ olaraq eksperimentdən istifadə olunması şagirdlərdə faktları və hadisələri müşahidə etmək bacarığı inkişaf edir, onları öyrəndikləri nəzəriyyə və qanunlar əsasında izah edirlər.

8-ci sinfin kimya kursunda şagird eksperimentinə kifayət qədər geniş yer ayrılmışdır. Şagirdlər kimya eksperimentinin müxtəlif növləri (laboratoriya təcrübələri, laboratoriya işləri və praktik işlər) üzrə təcrübələri müstəqil aparmaları üçün maddələrlə, sadə cihazlar və avadanlıqlarla təhlükəsiz davranmağı, kimya kabinetində işləmək qaydalarını bilməli, kimya eksperimentini müşahidə etməyi və nəticə çıxarmağı bacarmalıdırlar.

Laboratoriya təcrübələri müəllimin birbaşa rəhbərliyi ilə aparılır. Yeni materialın öyrənilməsi prosesində nəzəri müddələrin yoxlanılması və eksperiment yolu ilə təsdiqi məqsədilə təşkil olunur. Burada kimyəvi proseslər və hadisələrin yalnız bəzi əlamətləri əhatə olunur və qısa müddətli (3-4 dəqiqə) olur.

Laboratoriya işləri də yeni materialın öyrənilməsi məqsədilə təşkil olunur. Müəllimin verdiyi təcrübələri şagirdlər sadə cihazlar və başqa laboratoriya avadanlıqlarından istifadə etməklə icra edirlər. Təcrübələri şagirdlər yalnız müəllimin sözü əsasında aparırlar. Laboratoriya işləri 5-10 dəqiqədən 40-45 dəqiqəyə qədər (laboratoriya dərsi) davam edə bilər. Bu prosesdə şagirdlər yeni

materialın daha çox tərəflərini eksperiment yolu ilə öyrənirlər. Laboratoriya işləri fərdi, qrup və ya kollektivlə müəllimin idarəçiliyi əsasında aparılır. Laboratoriya təcrübələrinin aparılmasında şagirdlərdə eksperimental bacarıq və vərdişlər formalaşır. Bu vəzifə praktik məşğələlərin aparılması prosesində həyata keçirilir. Praktik işlər mövzunun öyrənilməsinin sonunda şagirdlərin biliyinin sistemləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, eksperimental bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə aparılır. Praktik işlərin iki növü məlumdur: təlimatla aparılan və eksperimental məsələlər. Praktik işin təlimatı şagirdlərin fəaliyyətini istiqamətləndirir. Eksperimental məsələlərin təlimatı olmur. Şagirdlərə məsələnin yalnız şərti verilir. Hər bir şagird məsələnin planını özü qurur və müstəqil həll edir.

8-ci sinifin kimya kursunda şagird eksperimentlərinin problemli təlim metodu ilə aparılması şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətinin aktivləşməsinə, nəzəriyyə ilə praktikanın vəhdətinin dərinlənə dərk olunmasına, materialın məzmunu ilə əlaqəli olan bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına şərait yaradır.

Orta məktəbdə kimya kursunun tədrisi prosesində problemli təlim metodundan istifadə olunması kimya müəllimlərinin iş təcrübəsinə görə aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilir:

1. Problem sualların hazırlanması. Suallar aşağıdakı tələblərə uyğun olmalıdır:

- * ziddiyyətlə uzlaşan mürəkkəblilik;
- * tutumlu məzmun;
- * cəlbədicilik, lakin elmin məntiqinə uyğunluğu;
- * problem situasiyaya aid zəruri olan çətinlik yaratması.

2. Problem sualın problem situasiyaya çevrilməsi:

- * problem sualın dərinləşdirilməsi vasitəsi ilə;
- * həllinin müxtəlif tərəfli olması ilə;
- * müxtəlif həll variantlarının müqayisəsi ilə;

3. Problem situasiyanın həlli formaları:

- * müzakirə;
- * problem mühazirə;
- * problem məsələ və çalışmalar;
- * tədqiqat xarakterli tapşırıqlar.

4. Problem situasiya yaratmağın faktorları:

- * şagirdlərin inkişaf səviyyəsi;
- * materialın xarakteri;
- * pedaqoji məqsədlər;
- * problem situasiyanın yaradılmasına şəxsi maraqların stimullaşdırılması;
- * səbəb – nəticə əlaqələrinin müəyyən olunması.

5. Problem dərslərin blokunun yaradılması.

Kimya tədrisində problem situasiya o zaman səmərəli olur ki, sistematik

olaraq tətbiq olunsun. Kimya dərslərində problem situasiyadan istifadə olunması şagirdlərdə dialektik təfəkkürün formalaşmasına, ziddiyətli məsələləri həll etmək bacarığının inkişafına şərait yaradır.

8-ci sinifin kimya kursunda aşağıdakı mövzular üzrə praktik məşğələlərin aparılması planlaşdırılmışdır:

1. «Qeyri-üzvi birləşmələrin mühüm sinifləri arasında genetik əlaqə» mövzusunda eksperimental məsələlərin həlli.

2. «Kimyəvi reaksiyaların sürətinə müxtəlif amillərin təsirinin öyrənilməsi».

3. «Elektrolitik dissosiasiya. Elektroliz. Hidroliz» mövzuları üzrə eksperimental məsələlərin həlli.

Laboratoriya işləri dərsləyin I, II, V, VI fəsilələrinin mövzuları öyrədilərkən aparılır. Burada bəzi mövzuların tədrisində laboratoriya və praktik işlərin problemlə təlim metodu ilə aparılmasına dair nümunələr verilir.

«Elektrolitik dissosiasiya» mövzusunun tədrisində əsaslar, turşular və duzların xassələrinə dair şagirdlərin malik olduqları biliklərə istinad edərək müəllim fəndaxili inteqrasiya yaradır. Sonra aşağıdakı təcrübələrin aparılmasını təşkil edir:

1. Sınaq şüşəsinə 2-3 ml xlorid turşusu töküb üzərinə 2-3 damcı lakmus məhlulu əlavə edin. Nə müşahidə olunur? Səbəbini izah edin .

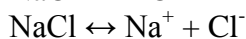
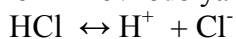
2. Sınaq şüşəsinə 2-3 ml natrium-hidroksid məhlulu əlavə edin və üzərinə 2-3 damcı lakmus məhlulu əlavə edin. Nə müşahidə olunur? Səbəbini izah edin.

3. Sınaq şüşəsinə 2-3 ml natrium-xlorid məhlulu töküb üzərinə 2-3 damcı lakmus məhlulu əlavə edin. Nə müşahidə olunur? Lakmusun rəngi dəyişirmi? Səbəbini izah edin.

Təcrübələr cütlərlə və ya qruplarla (hər qrupda 3-5 şagird olmaqla) aparılır.

Şagirdlər birinci təcrübədə lakmusun qırmızı rəngə, ikinci təcrübədə göy rəngə boyanmasını, üçüncü təcrübədə isə rəngin dəyişmədiyini müşahidə edirlər.

Şagirdlər əsaslar, turşular və duzların xassələrinə dair müəyyən biliyə malik olduqlarına görə təcrübələrdə müşahidə olunan hadisələr onlarda problem yaratmır. Müəllim şagirdlər qarşısında problem sualı qoyur. Apardığınız təcrübələrdə turşu və əsasın təsirindən lakmusun müxtəlif rəngə boyanmasını, duz məhlulunda isə dəyişikliyə uğramadığını necə izah etmək olar? Müəllim şagirdlərin qoyulan suala cavab tapmaqda çətinlik çəkdiklərini nəzərə alaraq təcrübələrdə istifadə olunan turşu, əsas və duzun (HCl, NaOH, NaCl) dissosiasiya tənliliklərini lövhədə yazdırır.

Şagirdlər elektrolitlərin suda məhlullarında ionlara ayrılmasına dair ümumi nəzəri biliklərinə əsaslanaraq müəllimin köməyi ilə təcrübələrdə müşahidə olunan

hadisələri izah edirlər. Dissosiasiya tənliklərinə görə qeyd olunur ki, turşular üçün H^+ ionu, əsaslar üçün OH^- ionu ayırmaq xarakterikdir. H^+ ionları indikator lakmusla qarşılıqlı təsirdə olduqda qırmızı, OH^- ionu ilə göy rəng alır. NaCl məhlulunda isə belə ionlar (H^+ , OH^-) olmadığı üçün lakmusun rəngi dəyişmir.

«Elektrolitik dissosiasiya» mövzusu üzrə eksperimental məsələlərin həllinə dair praktik məşğələnin aparılması da mümkündür. Eksperimental kimya məsələləri problem situasiyanın modelidir. Hesablama məsələlərindən fərqli olaraq eksperimental məsələlər şagirdlərdən yalnız təfəkkür qabiliyyətinin olmasını deyil, həm də kimyanın qanunları, nəzəriyyələri və metodları əsasında praktik qabiliyyətə malik olmalarını tələb edir. Eksperimental məsələlərin həlli prosesində şagirdlərin kimyadan bilikləri genişlənir, kimya təcrübələrinin aparılmasına dair xüsusi bacarıq və vərdislər inkişaf edir, kimya biliklərini praktikaya tətbiq etməyi öyrənirlər.

Burada şagirdlərin «Elektrolitik dissosiasiya» mövzusunda aldıkları biliklər əsasında eksperimental məsələləri həll etmək bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edən məsələ nümunələri və onların həlli verilir.

1. Barium-xloridin keyfiyyət tərkibini təsdiq edən reaksiyaları aparın. Reaksiyaların molekulyar, tam və qısa ion tənliklərini tərtib edin.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi eksperimental kimya məsələləri praktik işin bir növüdür. Bu tip məsələlərin təlimatı olmur. Məsələni həll etməyin planını şagirdlər özləri qururlar:

1. Barium-xloridin dissosiasiyası:

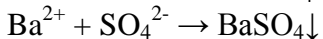
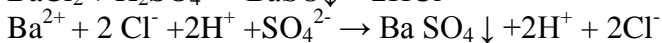
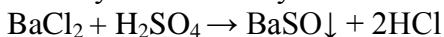

2. Ba^{2+} və Cl^- ionlarının təyində istifadə olunan reaktivlərin hazırlanması

3. Barium ionlarının təyində dair təcrübənin aparılması :

Sınaq şüşəsinə 1-2 ml barium-xlorid ($BaCl_2$) məhlulu töküb üzərinə 2-3 damcı sulfat turşusu əlavə olunur. Nəticədə barium-sulfatdan ibarət ağ çöküntü $BaSO_4$ əmələ gəlir.

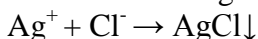
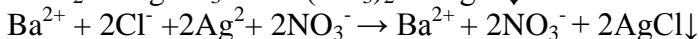
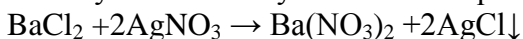
Reaksiyanın molekulyar tam ion və qısa ion tənlikləri yazılır:

Xlor ionlarını (Cl^-) təyin etmək üçün aşağıdakı təcrübə aparılır:

Sınaq şüşəsinə 2-3 ml $BaCl_2$ barium – xlorid məhsulu töküb üzərinə 2-3 damcı gümüş nitrat məhlulu əlavə olunur. Nəticədə ağ rəngli $AgCl$ gümüş xloriddən ibarət çöküntünün əmələ gəldiyi müşahidə olunur.

Reaksiyanın molekulyar tam ion və qısa ion tənlikləri yazılır:

«Duzlarının hidrolizi» mövzusunun problemlə təlim metodu ilə tədrisində geniş imkanlar mövcuddur. Müəllim dərstdə laboratoriya təcrübələrinin aparılmasını təşkil etməklə duzların hidrolizi haqqında təsəvvür yaradır. Şagirdlər müəllimin rəhbərliyi ilə aşağıdakı təcrübələri aparırlar:

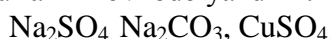
1. Sınaq şüşəsinə 2-3 ml natrium-sulfat Na_2SO_4 məhlulu töküüb üzərinə 2-3 damcı lakmus məhlulu əlavə edin. Nə müşahidə olunur?

2. Sınaq şüşəsinə 2-3 ml natrium-karbonat məhlulu töküüb üzərinə 2-3 damcı lakmus məhlulu əlavə edin. Nə müşahidə olunur?

3. Sınaq şüşəsinə 2-3 ml mis(II) sulfat məhlulu töküüb üzərinə 2-3 damcı lakmus məhlulu əlavə edin. Nə müşahidə olunur?

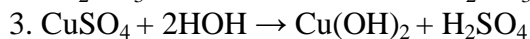
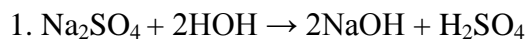
Şagirdlər əsaslar, turşular və duzlar haqqında müəyyən biliyə malik olduqlarına görə indikatorun təsirindən rəngin dəyişməsinin hansı səbəbdən olduğunu müəyyən edə bilirlər. Lakin təcrübələrdə duz məhlulları götürüldüyündən birinci təcrübədə lakmusun rənginin dəyişmədiyi, ikinci təcrübədə göy rəngin, üçüncü təcrübədə qırmızı rəngin alınması şagirdlərdə problem yaradır.

Bu problemi həll etmək üçün müəllim təcrübələrdə istifadə olunan duzların tərkibinə şagirdlərin diqqətini cəlb edir. Bunun üçün şagirdlərdən birinə duzların formullarını lövhədə yazdırır:

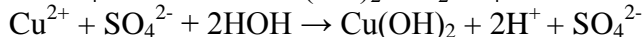
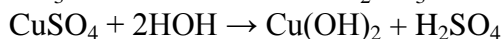
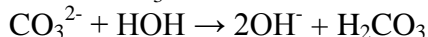
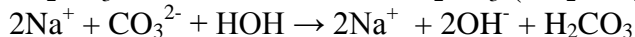
Şagirdlər müəllimin köməyi ilə natrium-sulfatın qüvvətli əsas və qüvvətli turşudan, natrium-karbonatın qüvvətli əsas və zəif turşudan, mis(II) sulfatın isə zəif əsas və qüvvətli turşudan əmələ gəldiyini bildirirlər.

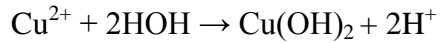
Müəllim izahat verir ki, duzlar suda məhlullarında su ilə mübadilə reaksiyalarına daxil olur və nəticədə onları əmələ gətirən əsaslar və turşular alınır:

Birinci təcrübədə qüvvətli əsas və qüvvətli turşu alındığına görə mühit neytral olur və lakmusun rəngi dəyişmir. İkinci təcrübədə qüvvətli əsas və zəif turşu alındığına görə mühit qələvi olur. Buna görə də lakmus göy rəngə boyanır. Üçüncü təcrübədə zəif əsas və qüvvətli turşu alındığına görə lakmus qırmızı rəngə boyanır.

Müəllim «Eloktrolitik dissosiasiya» mövzusunda şagirdlərin biliklərinə istinad edərək ikinci və üçüncü reaksiyaların tam və qısa ion tənliklərini yazdırır.

Qısa ion tənliklərindən şagirdlərə aydın olur ki, natrium-karbonatın (Na_2CO_3) su ilə mübadilə reaksiyasında CO_3^{2-} ionlarının su molekulu ilə qarşılıqlı təsirindən zəif elektrolit H_2CO_3 ($\text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$) və OH^- ionları əmələ gəlir. Buna görə də qələvi mühit yaranır. Mis(II) sulfatın (CuSO_4) hidrolizinin qısa ion tənliyində Cu^{2+} ionlarının su molekulları ilə qarşılıqlı təsirindən zəif əsas $\text{Cu}(\text{OH})_2$ və hidrogen ionlarının əmələ gəlməsi mühitin turşu xassəli olduğunu göstərir. Elə burada müəllim hidroliz reaksiyasını xarakterizə edən tərifi şagirdlərin birgə iştirakı ilə müəyyən edir: Duzların su ilə mübadilə reaksiyalarında zəif elektrolitin əmələ gəlməsi ilə gedən reaksiyalara hidroliz reaksiyaları deyilir. Beləliklə müəllim natrium-karbonatın hidrolizinin aniona görə CO_3^{2-} mis(II) sulfatın hidrolizinin isə kationa Cu^{2+} görə getdiyini şagirdlərə izah edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Ə. Əliyeva, V.M. Abbasov, A.M. Məhərrəmov, M.M.Abbasov, S.R.Nasıyeva və b. Kimya ümum-təhsil məktəblilərinin 8-ci sinifi üçün dərslik, Bakı, 2015
2. M.M.Abbasov, A.H.Əliyev Kimya 8-ci sinif. Müəllimlər üçün metodik vəsait. Bakı, 2015
3. Э.Г.Золотников. Химический эксперимент в условиях развивающего обучения. Химия в шко-ле, 2001, №1, ст.35-42
4. Е.Ю.Васюкова, П.А.Оржековский. К решению проблем повышения осознанности знаний. Химия в школе. 2010, №6, ст.18-22

А.Д.Кулиев, М.А.Артилова

Проведите лабораторных опытов и практических работ по методике проблемного обучения в курсе химии восьмого класса средней школы

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены использование технологии проблемного обучения при проведении лабораторных и практических работ в курсе химии восьмого класса средней школы. Разработана методика реализации применения метода проблемного обучения при проведении лабораторных и практических работ учащимся в процессе обучения темы «Электролитическая диссоциация» и «Гидролиз солей». Установлено, что создание проблемной ситуации при проведении лабораторных и практических работ, способствует активизации мышления, развития самостоятельности и обеспечения прочности приобретаемых знаний.

A.C.Guliyev, M.A.Artilova

Carrying out of the laboratory experiments and practical work with problematic learning method in the chemistry course of the eighth grade at secondary school

SUMMARY

The article highlights the advantage of the use of problematic learning technology in organizing laboratory and practical work in the eighth grade of chemistry at the secondary schools. A methodology has been developed for the students for applying a problematic learning method in practical and laboratory work in the electrolytic dissociation and hydrolysis of salts. Problems arise in the laboratory and practical work, helping to develop the thinking style, independence and to ensure the stability of knowledge gained.

Açar sözlər: Problemlı təlim texnologiyası, təlim prosesinin aktivləşdirilməsi, laboratoriya təcrübələri, praktik işlər, eksperimental məsələlər.

Ключевые слова: технология проблемного обучения, активизация процесса обучения, лабораторные опыты, практические работы, экспериментальные задачи.

Key words: Problematic learning technology, activation of learning process, laboratory practices, practical work, experimental issues.